

Modlitwa Pańska i jej miejsce w życiu liturgicznym prawosławia

ks. Adam Magruk

Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie (Wydział Teologiczny)

Prawosławne Seminarium Duchowne w Warszawie

Polska

ORCID: 0000-0001-9468-624X

admagruk@wp.pl

rev. A. Magruk, *The Lord's Prayer and its place in the liturgical life of the Orthodox Church*, Elpis, 21 2019: 87-92.

Abstract: Two evangelists gave us the words of this unique prayer call: Matthew (6, 9-13) and Luke (11, 2-4). In the first book of the New Testament, this is part of the so-called The Sermon on the Mount, while in the description of the evangelist Luke, is the response of the Savior at the request of one of the disciples that He would teach them how to pray.

„Our Father” definitely stands out from the other prayers of the Church, and its place in the services have never been accidental.

Streszczenie: Ojciec nasz” to nie tylko jedna z najważniejszych wezwań Kościoła. To dany przez Samego Stwórcę wzór upodobanych przez Boga słów skierowanych „pod Jego adresem”. Już ponad dwa tysiące lat Modlitwa Pańska jest nieustannie powtarzana zarówno w domach, jak i świątyniach chrześcijańskich. To ponadto, najczęściej pierwsze modlitewne wezwanie, którego rodzice uczą swoje małe dzieci. Nie istnieje lepszy sposób zrozumienia istoty wiary i życia duchowego, jak wgłębienie się w jego proste i zarazem bogate w treści przesłanie.

„Ojciec nasz” zdecydowanie wyróżnia się na tle innych modlitw Kościoła, a jej miejsce w nabożeństwach nigdy nie było przypadkowe.

Keywords: Prayer, „Our Father”, service.

Słowa kluczowe: Modlitwa, „Ojciec nasz”, nabożeństwo.

Wstęp

Słowa tego, jedyne w swoim rodzaju modlitewne wezwania przekazali dwaj ewangelicści: Mateusz (6, 9-13) oraz Łukasz (11, 2-4). Jeżeli w pierwszej księdze Nowego Testamentu stanowi ono część tzw. Kazania na Górze¹, to w relacji Łukaszej jest ono odpowiedzią Zbawiciela na prośbę jednego z uczniów, aby Ten nauczył ich, jak należy się modlić.

„Ojciec nasz” zdecydowanie wyróżnia się na tle innych modlitw Kościoła, a jej miejsce i w nabożeństwach nigdy nie było przypadkowe.

Wymiar duchowy „Ojciec nasz”

Jak zaobserwował w wyniku swoich badań ks. A. Mień, egzegeci podzieleni są w kwestii prawidłowości pierwotnego tekstu. „Jedni z nich uważają, że Chrystus wypowiadał słowa tej modlitwy w obu wspomnianych wersjach, inni z kolei są przekonani, że jedynie Mateusz znał właściwą kolejność zawartych w niej słów, a jeszcze inni wskazują na Łukasza, jako tego, który najwierniej oddaje jej pierwotny porządek” (Mień, 2002).

¹ Chodzi o tekst, który w Ewangelii wg Mateusza zajmuje rozdziały od 5 do 7.

Znany ze swych kontrowersyjnych wypowiedzi ewangelicki teolog A. Harnak uczył, iż przedłożony przez Jezusa tekst modlitwy składał się tylko z wezwania: „Ojciec!” oraz trzech ostatnich próśb obecnego jej brzmienia, a jej rozszerzeniem „mieli się zająć” apostołowie. T. Manson natomiast, do późniejszych dodatków zaliczy inwokację: „Któryś jest w niebie”, a niemiecki biblista i teolog J. Jeremias nie zawaha się powiedzieć, że Chrystus mógł kilka razy przekazywać swym uczniom tę samą modlitwę – raz w krótszej, zaś w innym momencie w dłuższej formie (za: Grajewski, 1985).

Po którejkolwiek ze stron nie leżałaby prawda, nic nie jest w stanie zmienić faktu, że to Chrystus jest jej głównym Autorem. Stąd – jak nie trudno się domyślić – nierzadko spotykane określenie „Modlitwa Pańska” (gr. *Κυριακή προσευχή*)². Chrześcijanie zatem, modlą się do Boga, słowami Samego Boga.

Omawiana modlitwa ma charakter teocentryczno-antropologiczny. Pierwsze trzy prośby skupiają się na czi

² Warty uwagi jest fakt, że idee zbliżone do omawianej biblijnej modlitwy odnaleźć można już u tzw. Piątego Ewangelisty (lub Ewangelisty Starego Testamentu) – proroka Izajasza (Iz 63,15-17). Oprócz wymownego zwrotu *abinu* (*ab*: „ojciec” + *nu*: „nasz”), używa on wobec Jahwe następujących słów: *Spójrz z nieba i patrz z mieszkania Twojej świątyni i Twojej chwały* (Iz 63,15), przywołujące na pamięć: *Ojciec nasz, Któryś jest w niebie!* Zaś za Starotestamentowy odpowiednik wersetu: *I odpuść nam nasze winy/grzechy*, można byłoby śmiało uznać następujący ustęp: *Milosierdzia Twego nie powstrzymuj, proszę* (Iz 63,15).

oddawanej Bogu, cztery pozostałe natomiast, na potrzebach człowieka (Ewangelia według Mateusza, 2004). Św. Maksym Wyznawca zauważa, iż pierwsza „triada wezwań” odpowiada Triadzie Trzech Świętych Hipostaz (Μαξίμου του Ομολογητού, 1995), a w przekonaniu św. Ignacego Branczanińowa wszystkie prośby, które wchodzi w jej skład, cechuje wydzźwięk czysto duchowy i nie mają one nic wspólnego z tym, co cielesne, czasowe i przemijające (Brianczaninow Ignatij, 2010).

Nie będzie również błędem stwierdzenie, że odnosi się ona do dwóch głównych przykazań Chrystusa: miłości wobec Boga i bliźniego³. Trzy początkowe błagania odnoszą się do pierwszego z zaleceń Jezusa, kolejne zaś ukazują na drogę do zachowania zdrowych relacji międzyludzkich (Παπακόστα, 1948).

Modlitwa ta dotyka fundamentalnych zagadnień chrześcijańskiego nauczania, takich jak: wiara człowieka w istnienie Boga, będącego jednocześnie Ojcem całego rodzaju ludzkiego, doświadczanie i zarazem oczekiwanie Królestwa Bożego w jego pełni, kluczowość wypełniania woli Bożej zarówno na niebiosach, jak i ziemi, potrzeba chleba, tego materialnego, ale i Eucharystycznego, uwolnienie się od grzechów oraz pomoc Boga w walce z pokusami. „Ojcze nasz” to objawienie świata duchowego, oraz hierarchii wartości, która pozwala człowiekowi odnaleźć właściwe miejsce w jego życiu. Każde jego słowo ma na celu uzmysłowienie „jakim jestem” i „kim powinienem być” (Szmeman, 2019).

Tertulian stwierdza nawet, że Modlitwa Pańska jest streszczeniem całej Ewangelii (za: Szkodoń, 2003). Natomiast św. Augustyn swoje poglądy na jej temat ujął w następujący i wymowny zarazem sposób: „Zbadajcie wszystkie modlitwy, jakie znajdują się w Piśmie Świętym, a nie wierzę, byście mogli znaleźć w nich coś, czego nie zawierałaby modlitwa Pańska”. „Kiedy czytasz Ewangelię, Bóg mówi do ciebie. W trakcie modlitwy to ty kierujesz swoje słowa do Boga. W momencie zaś, kiedy odmawiasz «Ojcze nasz», wówczas rozmawiasz z Bogiem, a Bóg rozmawia z Tobą” – twierdzi błogosławiony hierarcha (za: Διαμανός, 2019). Z tego też powodu, biskup Hippony słusznie zauważa, że bogaci i wielcy tego świata nie powinni wynosić się nad słabymi oraz biednymi, gdyż zarówno jedni, jak i drudzy modlą słowami tej samej modlitwy, zwracając się do swego Stwórcy tym samym zwrotem – „Ojcze!” (za: Komentarz Świętych Ojców do Ewangelii według Świętego Mateusza, s. 175). Wielki kaznodzieja Kościoła św. Jan Chryzostom wzywa z kolei do głębokiego zastanowienia się nad zaszczytem i jednocześnie Bożą filantropią, które wypływają z faktu możliwości nazywania Stwórcy „Ojcem”. „Będąc stworzeniem ziemskim wezwany zostałeś, aby nazywać Go Ojcem

Niebieskim. Będąc śmiertelnym wołasz do Nieśmiertelnego, będąc zniszczalnym (gr. φθαρτός) przywołujesz Niezniszczalnego (gr. Αφθαρτος), ograniczony czasem zwracasz się do Wiecznego” – pisze hierarcha (Ιωάννου Χρυσοστόμου, PG 51, 44). W podobnym tonie, w kwestii tego samego zagadnienia wypowiada się św. Grzegorz Palamas. Rekomenduje on zagłębienie się nad ogromem miłości Boga wobec rodzaju ludzkiego, której kontemplację powinny poprzedzać czystość duszy i sumienia (Γρηγορίου Παλαμά, PG 150, 1140).

Św. Izydor Peluzjota w zwięzły, aczkolwiek umiejętny sposób, ujmuje cechy, jakimi powinien się charakteryzować wypowiadający słowa modlitwy. Jego zdaniem, prawo mówić „Ojcze nasz” przynależy tym, którzy obmyli swoje grzechy w chrzcielnej wodzie. „Święc się imię Twoje” mogą mówić ludzie nieczyniący niczego, co godnym jest osądzenia, zaś „przyjdź Królestwo Twoje” ci, którzy unikają wszystkiego, co przyniosłoby zadowolenie przeciwnikom wiary. Z kolei „Bądź wola Twoja” przynależy chrześcijanom wypełniającym ją w praktyce, a „Chleba naszego powszedniego daj nam dzisiaj” – wyrzekającym się rozkoszy tego świata oraz wszelkiej rozpusty (za: Kak cizat’ molitvu „Otcze nasz”, 2019).

Zdaniem M. Siotisa z kolei, modlitwa Pańska, jako fragment ewangeliczny nie może być rozpatrywany w odezwaniu od innych dwóch miejsc Nowego Testamentu, a mianowicie: przypowieści o synu marnotrawnym (Łk 15, 11-32) oraz ustanowienia misterium Eucharystii (Mk 14, 22-24; Łk 22, 19-20). Eklezjalny wymiar tych trzech perykop opiera się na Ojcowskiej miłości Boga, Jego skrajnym uniżeniu dla każdego człowieka, jak też przebaczeniu za nieustanne oddalanie się od obcowania z Nim. W Kościele bowiem, wierny odczuwa realną obecność Ojca, Który się o niego troszczy, karmi go i uczy jak postępować w życiu, aby nie oddalał się w zgubną „daleką krainę” grzechu (Σιώτης, 1973).

Na szczególne podkreślenie zasługuje niewątpliwie użycie słów modlitewnego wezwania do Boga Ojca w pierwszej osobie liczby mnogiej. Świadczą one dobitnie o tym, że w Kościele nie istnieje „ja” jako indywidualum, a jedynie „ja”, jako osoba. Stanowią one dowód tego, że nawet w sytuacji, kiedy wierny modli się sam, nie przestaje być członkiem eklezjalnej wspólnoty, której jest częścią. To też wskazanie na fakt, iż kto odmawia tę modlitwę, powinien zapominać wówczas o zaspokajaniu jedynie własnych potrzeb, lecz w pierwszej kolejności modli się za pozostałych i dopiero na końcu przypomina o sobie (Gryglewicz, 1950).

Wypowiadając jej słowa, wierny uświadamia sobie, co w rzeczywistości posiada w życiu wartość, a czego należałoby unikać. Na drugi plan schodzą własne ambicje i zapotrzebowania wobec priorytetu, jakim okazuje się centralne miejsce w sercu, które powinien zajmować Sam Bóg. Koncentrując swoją uwagę na spełnieniu Jego woli, jak też oczekując na prawdę i chwałę wiecznego Królestwa Niebios, człowiek uświadamia sobie to, co najważniejsze i najcenniejsze – życie w miłości i jedności z Panem i bliźnim.

³ Jeden z nich, uczony w Prawie, zapytał Go, wystawiając Go na próbę: «Nauczycielu, które przykazanie w Prawie jest największe?» On mu odpowiedział: «Będziesz miłował Pana Boga swego całym swoim sercem, całą swoją duszą i całym swoim umysłem. To jest największe i pierwsze przykazanie. Drugie podobne jest do niego: Będziesz miłował swego bliźniego jak siebie samego. Na tych dwóch przykazaniach opiera się całe Prawo i Prorocy» (Mt 22, 35-40; por: Mk 12, 30-31).

Modlitwa Pańska w praktyce liturgicznej Kościoła

Datowane na pierwszą połowę II w. dzieło pt. „Nauka Dwunastu Apostołów” (gr. *Διδαχή των Δώδεκα Αποστόλων*) stanowi jedno z najstarszych świadectw użycia modlitwy „Ojcze nasz” przez starożytnych chrześcijan, a jego twórca wzywa wprost wiernych, by ci odmawiali ją trzy razy dziennie (*Διδαχή των Δώδεκα Αποστόλων*, 1993). Św. Cyprian z Kartaginy (III w.), określający Modlitwę Pańską „streszczeniem całej Ewangelii” (za: Πάτερ ημών..., 1968), jako pierwszy dokonuje uwypuklenia – choć może nie do końca wyraźnie – ścisłego związku zachodzącego między nią a Eucharystią. Na pewno wartym podkreślenia jest fakt, że w przeciągu trzech pierwszych wieków istnienia chrześcijaństwa, nie była jeszcze ona wszędzie recytowana podczas nabożeństw (Φουντούλης, 2006). Za przykład może tu posłużyć „Liturgia Konstytucji Apostolskich” (koniec IV stulecia), odzwierciedlająca praktykę liturgiczną Kościoła Antiocheńskiego i Syryjskiego, która pomimo składającego się na nią bogactwa kompozycji, tj. perykop biblijnych, Psalmów, ektenii itp., w swym rycie nie przewiduje ona jednak miejsca na „Ojcze nasz” (Φουντούλης, 1994).

Z IV w. pochodzą informacje, mówiące o tym, że przesłanie teologiczne tej modlitwy wykładane było podczas katechezy przedchrzcielnej. W jednej ze swych homilii błogosławiony Augustyn rekomenduje przygotowującym się do przyjęcia sakramentu nauczenie się na pamięć Symbolu Wiary, oraz modlitwy „Ojcze nasz”, które ponadto będą zobowiązani uroczysto wygłosić w dniu chrztu (Augustyni, PL 38, 398). Z kolei z informacji zawartych w pouczeniach św. Cyryla Jerozolimskiego (IV w.) (św. Cyryl Jerozolimski, 2000) oraz św. Ambrożego Mediolańskiego (IV w.) (św. Ambroży z Mediolanu, 2004) wynika, iż przynajmniej na terenach ich arcybiskupstwa, taka modlitwa była już wprowadzona do Liturgii. Kilka lat później potwierdził to także błogosławiony Augustyn (IV/V w.), za czasów którego już w niemalże całym Kościele można ją było usłyszeć przed przyjęciem Ciała i Krwi Chrystusowych (za: Φουντούλης, 2006). Ponadto, biskup Hippony określa ją „modlitwą codzienną, która na podobieństwo Chrztu Świętego obmywa grzechy człowieka”, a św. Jan Chryzostom (IV/V w.) „rezerwuje” jej wypowiedzianie jedynie dla wiernych członków organizmu Bogoludzkiego (za: Dmitievskij, 2003). Teodoret z Cyru pisał w związku z tym: „Modlitwy tej nie uczymy niewtajemniczonych (gr. *αμύητους*), lecz tych, którzy przyjęli sakrament. Bowiem nikt niewtajemniczony nie śmie powiedzieć: «Ojcze nasz. Któryś jest na niebiosach» zanim w pierwszej kolejności nie przyjmie daru usynowienia (gr. *χάρισμα της υιοθεσίας*). Kto jednak otrzymał dar chrztu, nazywa Boga Ojcem, ponieważ należy do synów łaski” (Θεοδωρήτου Κύρου, PG 83).

Zgodnie z 33 kanonem Soboru we Frankfurcie z 794 r. wszyscy chrześcijanie powinni byli znać na pamięć Symbol Apostolski oraz „Ojcze nasz”. Dwa lata później do-

kładnie tego samego wymagał od laikatu Sobór we Friuli ustami patriarchy Pawlina II z Akwileli. Datowane na IX w. „Konstytucje Bonifacego” nakładają na wszystkich wiernych, a w szczególności rodziców chrzestnych obowiązek znajomości obok Symbolu Wiary również Modlitwy Pańskiej. Tym samym obowiązkiem objęci zostali duchowni oraz mnisi, o czym świadczą kanony: 3 i 10 soboru w Kloveszo z 747 r. W tym miejscu wartym dodania jest decyzja węgierskiego soboru z 1114 r. w Ostrzyhomiu, zalecająca duszpasterzom na małych parafiach objaśnianie przesłania jedynie modlitwy Pańskiej oraz Symbolu Apostolskiego, zaś w większych liczebnie wspólnotach dodatkowo tekstu Ewangelii oraz Listów Apostolskich. Co ciekawe, dokładnie te same zasady zostały wprowadzone przez Gnieźnieński Sobór w 1248 r.⁴ (Ponomariow, 2017).

Jeżeli chodzi o miejsce owej formuły modlitwowej w Liturgii Kościoła początkowo na Wschodzie i w Mediolanie była wypowiedziana przed anaforą, zaś w Armenii oraz Rzymie tuż po odczytaniu Ewangelii dnia, a w Hiszpanii przed samą Eucharystią (Φουντούλης, 2006). Tę ostatnią tradycję – nie bez ogromnego wpływu rozwijającej się systematycznie Liturgii bizantyjskiej – zaadoptuje w późniejszym okresie również wspólnota chrześcijańska Wiecznego Miasta w osobie papieża Grzegorza Dialoga⁵ (Ks. Bogusław Nadolski, 2006), który był zdania, że modlitwa, Której nauczył Sam Syn Boży, wiąże się bezpośrednio z Modlitwą Eucharystyczną (Miazek, 2007). Była ona tam pojmowana jako epilog Kanonu Eucharystycznego. Z tego też względu „Ojcze nasz”, jako część anafory, była w tychże krajach recytowana jedynie przez celebrującego kapłana. Dla odróżnienia, wierzący lud Hiszpanii po każdej prośbie Modlitwy Pańskiej akklamował gromkim: „Amen!”, natomiast Rzymscy księża zatrzymywali się na słowach: „nie wwódź nas na pokuszenie”, które następnie uzupełniali wszyscy zgromadzeni wówczas w świątyni. Warto w tym miejscu zaznaczyć, że „przywilej” wspólnego odmawiania „Ojcze nasz” zarówno przez kler, jak i laików podczas Mszy Świętej, wprowadził w swej reformie liturgicznej dopiero Sobór Watykański II (1962-1965). Na Wschodzie natomiast, duchowieństwo i wierni od początku starali się wypowiadać ją razem, z tą tylko różnicą, iż jedynie do prezbitera należało wypowiedzianie słów ekfonezy: „Albowiem Twoje jest królestwo i moc i chwała Ojca i Syna i Świętego Ducha teraz i zawsze i na wieki wieków. Amen”⁶ (Boska Liturgia świętego ojca naszego Jana Chry-

⁴ Szerzej na ten temat patrz: A.B. Пономарёв, *КАТЕХИЗИС*, [w:] *Православная Энциклопедия*, t. 32, s. 8-39.

⁵ Św. Grzegorz głosi, że apostołowie mieli w zwyczaju jedynie przy tej modlitwie konsekrować ofiarę. Za: H. Paprocki, *Misterium Eucharystii. Interpretacja genetyczna liturgii bizantyjskiej*, wyd. WAM, Kraków 2010, s. 273.

⁶ Podniosłe i chwalebne wezwanie Boga już na samym początku modlitwy było cechą charakterystyczną zdecydowanej większości modlitw hebrajskich, a zawarte w nich prośby nade często kończyła doksologia, mająca bezpośredni związek z ostatnią z nich, bądź ze wszystkimi razem wziętymi. Nie inaczej jest także w przypadku Modlitwy Pańskiej. Jej patetyczne rozpoczęcie i następującą tuż po nim serię prośb zamyka pochwalny zwrot. Już w II wieku, w trakcie nabożeństw, po wypowiedzeniu słów modlitwy Pańskiej wygłaszano: „Albowiem Tobie przynależy moc i chwała na wieki” (*Διδαχή των Δώδεκα Αποστόλων*, 1993). Tradycja

zostoma, 2001). Tradycja Armeńska zalecała odmawianie modlitwy przez stan duchowny, który w tym momencie miał mieć wyciągnięte ręce.

Obecnie w życiu liturgicznym Kościoła prawosławnego „Ojciec nasz” jest obecne praktycznie na każdym kroku. Trudno doszukać się nabożeństwa, które nie posiadałoby go w swoim rycie. W większości z nich stanowi ona integralną część tzw. „pełnego początku” (cs. *полное начало*)⁷, które rozpoczyna m.in. Wielkie i Małe Powieczerze, 3 i 9⁸ godziny kanoniczne, jutrznię, przeważającą liczbę sakramentów, obrzędy Kościelne, czy też modlitwy poranne i wieczorne.

Nie brakuje również nabożeństw, w których Modlitwa Pańska występuje samodzielnie. W tym aspekcie na pierwszym miejscu należałoby wymienić Boskie Liturgie: św. Jana Złotoustego, św. Bazylego Wielkiego oraz Upřednio Uświęconych Darów, w trakcie której poprzedzona jest zawsze wezwaniem duchownego: „I uczyni nas godnymi Władco, ze śmiałością i wolnymi od osądzenia, mieć odwagę wzywać Ciebie, niebieskiego Boga Ojca i mówić” (Boska Liturgia świętego ojca naszego Jana Chryzostoma). Jej umiejscowienie tuż przed Eucharystią to nie przypadek. W głównej mierze chodzi tutaj o prośbę „i odpuść nam długi nasze, jako i my odpuszczamy naszym dłużnikom”, która ma bezpośredni związek z jednym z absolutnych warunków przystąpienia do Świętych Darów, tj. życia w zgodzie z bliźnim. Nieprzypadkowo św. Jan Złotousty zwykł mawiać: „Niechaj nikt z was, kto ma wroga nie zbliża się do Świętego Stołu i niech nie przyjmuje do siebie Ciała Pana. Kto zbliża się do Boskiej Komunii nie powinien mieć wroga. Masz jakiegoś wroga? Nie zbliżaj się – nie przystępuj. Chcesz przystąpić? Pogódź się z wrogiem swoim i wówczas przyjdź i dotknij Świętego Misterium” (Ιωάννου Χρυσοστόμου, PG 49, 204). Modlitwa Pańska jawi się tutaj, jako wezwanie do rachunku sumienia, dotyczącego relacji z innymi ludźmi, pomagające zweryfikować upragnioną możliwość zjednoczenia się z Chrystusem w Jego Ciele i Krwi. W tradycji greckiej jest ona recytowana, zaś w słowiańskiej śpiewana przez wszystkich wiernych obecnych w świątyni.

Modlitwa Pańska odmawiana jest również podczas misterium ślubu. Jej miejsce w tym sakramencie to pozo-

stałość po czasach, kiedy sakrament małżeństwa udziałny był w trakcie Świętej Liturgii. Wtedy również brzmi wyżej cytowane nawołanie kapłana: „I uczyni nas godnymi Władco (...)”. Wspólne odmawianie tej modlitwy przez nowożeńców to też próba przypomnienia im, że w małżeństwie nie ma miejsca na egoizm oraz indywidualizm. Małżonkowie modlący się tymi słowami, polecają Bogu nie tylko siebie samych, ale również i osobę, z którą będzie żyć na co dzień. To dowód na to, że los drugiego nie jest już „dla mnie” obojętny, lecz oboje wezwani są do objęcia swoją modlitwą swojej rodziny, polecając ją Bogu, Który jak nikt inny zna potrzeby każdego człowieka (Majkrzak, 2019). Ks. Marek Ławreszuk słusznie konkluduje, że jedną z głównych idei przyświecających temu misterium jest przygotowanie obojga „do tego, aby z wiarą i miłością nazwać Boga swoim Ojcem. Kapłan prosi Najwyższego o dar miłości, aby zgromadzeni wierni, z czystym sercem mogli zwrócić się do Niego z oczekiwaniem rodzicielskiej miłości i pomocy (Ławreszuk, 2014).

Kolejnym nabożeństwem, które przewiduje „samodzielną” Modlitwę Pańską, jest tzw. Obrzęd Typika. Jego greckie brzmienie *Τυπικά* (gr. *τύπος* – „odcisk”, „znak”, „model”, „wzór”) sugeruje, że chodzi o ryt, który swoją formą przypomina, wyobraża pełną Liturgię Eucharystyczną i jest niejako jej zamiennikiem w dni, w które nie jest ona odprawiana (Μάρκου Εφεέσου, PG 160, 1185-1186). Jeżeli przyjrzeć się mu bliżej, rzeczywiście dochodzi się do wniosku, że jest ono jej dokładnym odbiciem. W jej skład weszły stałe elementy pełnej Liturgii takie jak: Psalm 102, 145 i 33, zastępujące czytanie ewangeliczne – dziewięć Błogosławieństw, Credo, czy właśnie „Ojciec nasz” (Φουντούλης, 2007). Co istotne, jeszcze w IX w. *Τυπικά* było czymś na wzór „Liturgii Upřednio Uświęconych Darów” właściwej wspólnotom monastycznym pozabawionym kapłana i w okresach, kiedy Liturgia nie mogła być sprawowana. Synajskie rękopisy z tego okresu wspominają nawet o dwóch dodatkowych modlitwach na przyjęcie Najświętszych Ciała i Krwi Chrystusa, czytanych po „Modlitwie Pańskiej”⁹.

Księga Horologionu przewiduje ponadto odmawianie „Ojciec nasz” przed obiadem (Czasosłów, 1925)¹⁰, natomiast św. Serafin z Sarowa dla tych, którzy z różnych przyczyn nie są w stanie odmówić wszystkich modlitw porannych, czy wieczornych, rekomenduje trzykrotne odmó-

liturgiczna III i IV w. akceptowała następujący epilog: „Albowiem Twoje jest Królestwo i moc i chwala na wieki. Amen”. (I.M. Φουντούλης 2003). Dokładnie tymi samymi słowami kończy ją apostoł Mateusz. Komentujący pierwszą Ewangelię, św. Jan Złotousty (Ιωάννου Χρυσοστόμου, PG 57, 273-282), św. Teofilakt Bułgarski (Θεοφιλάκτου Βουλγαρίας, PG 123, 204-205), oraz Eutyminusz Zigabenos (Ευθυμίου Ζυγαβηνού, PG 129, 233-241), nie mają najmniejszej wątpliwości, że wezwanie to wyszło bezpośrednio z ust Jezusa Chrystusa, nie zważając na fakt, że żyjący około stu lat wcześniej Orygenes (Ωριγένους, PG 11, 416-562), św. Cyryl Jerozolimski (Κυρίλλου Ιεροσολύμων, PG 33, 1117-1124), św. Grzegorz z Nyssy (Γρηγορίου Νύσσης, PG 44, 1119-1194) oraz św. Maksym Wyznawca (Μαξίμου Ομολογητού, PG 90, 871-909) przemilczają ten aspekt.

⁷ W jego skład wchodzi modlitwy: Królu Niebios (w okresie paschalnym jego miejsce zajmuje troparion „Chrystus zmartwychwstał), Trysagion, Przenajświętsza Trójco, oraz „Ojciec nasz”, pomiędzy które włączona jest doksolgia Świętej Trójcy oraz trzykrotne „Panie zmiłuj się”.

⁸ Kiedy nie występuje, „w połączeniu” z pozostałymi godzinami, jak ma to miejsce w Wielkim Poście.

⁹ Kiedy właściwy ryt Liturgii Upřednio Uświęconych Darów stał się powszechnie znany i praktykowany, Obrzęd Typika utracił swoje pierwotne przeznaczenie i wszedł w skład godzin sprawowanych według porządku Wielkiej Czerdziesiąticy, tracąc wyźwięk eucharystyczny, o czym świadczy żyjący na przełomie XIV i XV wieku Efeski teolog, który w ogóle nie sygnalizuje o wspólnej Komunii w jego trakcie. Ks. Adam Magruk (2014) *Wybrane elementy życia liturgicznego w nauczaniu świętego Marka biskupa Efezu Eugenikosa (etap III)*. Projekt badawczy finansowany z dotacji celowej na prowadzenie badań naukowych i prac rozwojowych, służących rozwojowi młodych naukowców oraz uczestników studiów doktoranckich. Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie, s. 45.

¹⁰ Horologion przewiduje modlitwy jedynie przed obiadem i kolacją. Wspomnienie tylko o dwóch posiłkach, to nawiązanie do tradycji monastycznej, zgodnie z którą w dni niepostne mnisi zasiadają do wspólnego stołu w większości przypadków dwa razy dziennie.

wienie: modlitwy Pańskiej, „Bogurodzico Dziewico (...)” (gr. *Θεοτόκε Παρθένε...*) oraz jeden raz niceo-konstantynopolitańskie Credo.

Zakończenie

„Ojcze nasz” to nie tylko jedna z najważniejszych wezwań Kościoła. To dany przez Samego Stwórcę wzór upodobanych przez Boga słów skierowanych „pod Jego

adresem”. Już ponad dwa tysiące lat „Modlitwa Pańska” jest nieustannie powtarzana zarówno w domach, jak i świątyniach chrześcijańskich. To ponadto, najczęściej pierwsze modlitewne wezwanie, którego rodzice uczą swoje małe dzieci. Nie istnieje lepszy sposób zrozumienia istoty wiary i życia duchowego, jak wglębnienie się w jego proste i zarazem bogate w treści przesłanie.

Wspólna dla wszystkich chrześcijan Modlitwa Pańska pozwala dodatkowo szukać drogi ku jedności i tym samym zjednoczeniu z Niebieskim Ojcem i drugim człowiekiem.

Bibliografia

- Ambroży z Mediolanu, św. (2004). O sakramentach. Księga V. *Wyjaśnienie symbolu. O tajemnicach. O sakramentach.* (Gładyszewski L, ks., tłum.). s. 94-97. Kraków: WAM.
- Augustini, *Sermo* 58, 1, PL 38, 397-400.
- Boska Liturgia świętego ojca naszego Jana Chryzostoma.* (2001). Warszawa: Warszawska Metropolia Prawosławna.
- Brânčaninov, Ignatij, cvâtitel' (2010). Slovo vo vtornik dvadcat' tret'ej nedeli. Ob"âsnenie molitvy Gospodnej. Asketičeskaâ propoved'. *Sobranie tvorenij* (t. IV, s. 300). Moskwa: Kovčeg [Брянчанинов, Игнатий, святитель (2010). Слово во вторник двадцать третьей недели. Объяснение молитвы Господней. Аскетическая проповедь. *Собрание творений* (t. IV, s. 300). Moskwa: Kovčeg].
- Cyryl Jerozolimski, św. (2000). Katecheza 23 (Mistagogiczna piąta). *Katechezy przedchrzcielne i mistagogiczne*, Kania W. (tłum.) Kraków, s. 341-343.
- Časoslov. (1925). Varšava: Sinodal'naâ Tipografiâ [Часослов. (1925). Варшава: Синодальная Типография].
- Dmitrievskij, I. (1993). *Istoričeskoe, dogmatičeskoe i tainstvennoe iz"âsnenie Božestvennoj Liturgii.* Moskwa: Moskovskij Patriarhat [Дмитриевский, И. (1993), *Историческое, догматическое и таинственное изъяснение Божественной Литургии.* Moskwa: Московский Патриархат].
- Ewangelia według św. Mateusza. Wstęp-Przekład z oryginału -Komentarz (2004), oprac. ks. Józef Homerski, *Pismo Święte Nowego Testamentu w 12 tomach. Wstęp-Przekład z oryginału-Komentarz*, pod red. ks. Eugeniusza Dąbrowskiego, ks. Feliksa Gryglewicza, t. III, Poznań: PALLOTINUM.
- Grajewski, J. ks. (1985). „Ojcze nasz” Starego i Nowego Testamentu. *Studia Teologiczne*, 39 (1985), 33-40. Białystok: Kuria Arcybiskupia w Białymstoku.
- Gryglewicz Feliks, ks. (1950). Społeczny charakter modlitwy Pańskiej. *Ruch Biblijny i Liturgiczny* (t. 3, nr 3, s. 207-219). Kraków.
- Kak čitat' molitvu «Otče naš».* (2019). <https://azbyka.ru/molitvoslov/kak-chitat-molitvu-otche-nash.html> [28.03.2019], [*Как читать молитву «Отче наш».* (2019). <https://azbyka.ru/molitvoslov/kak-chitat-molitvu-otche-nash.html> [28.03.2019]].
- Komentarz Świętych Ojców do Ewangelii według Świętego Mateusza.* (2004). Hajnówka: Bratczyk.
- Lawreszok, Marek, ks. (2014). *Sakrament Małżeństwa. Liturgiczna symbolika i znaczenie sakramentu małżeństwa w Kościele prawosławnym.* Białystok: Uniwersytet w Białymstoku.
- Magruk Adam, ks. (2014). *Wybrane elementy życia liturgicznego w nauczaniu świętego Marka biskupa Efezu Eugenikosa (etap III).* Projekt badawczy finansowany z dotacji celowej na prowadzenie badań naukowych i prac rozwojowych, służących rozwojowi młodych naukowców oraz uczestników studiów doktoranckich. Warszawa: Chrześcijańska Akademia Teologiczna.
- Majkrzak H. (2019). *O modlitwie Ojcze nasz.* <https://opoka.org.pl/biblioteka/H/HN/3/2bn-2.html> [06.03.2019].
- Miazek Jan, ks. (2007). Wielcy Ojcowie Kościoła Zachodu w Liturgii Kościoła. *Warszawskie Studia Teologiczne*, (nr XX/2/2007, s. 255-268).
- Men', Aleksandr, prot. (2002). Molitva Gospodnâ. *Bibliologičeskij Slovar'* (t. II, s. 223) Moskwa [Мень, Александр, прот. (2002). Молитва Господня. *Библиологический Словарь* (t. II, s. 223) Moskwa.].
- Nadolski Bogusław, ks. (2006). Pater Noster w Liturgii. *Leksykon liturgii* (s. 1159). Poznań: PALLOTINUM.
- Paprocki H. (2010). *Misterium Eucharystii. Interpretacja genezy liturgii bizantyjskiej.* Kraków: WAM.
- Ponomarëv A. V., KATEHIZIS. *Pravoslavnaâ Enciklopediâ*, t. 32, s. 8-39 [Пономарëв А. В., КАТЕХИЗИС. *Православная Энциклопедия*, t. 32, s. 8-39].
- Szkodoń Jan, bp (2003). *Odpowiedzi na 101 pytań o duchowość w życiu codziennym.* Kraków: WAM.
- Šmeman Aleksandr, protoopr. (2019). *Propovedi i besedy. I Cikel Besed o molitve Gospodnej. «Otče naš...»* [Шмеман Александр, протопр. (2019). *Проповеди и беседы. I Цикл Бесед о молитве Господней. «Отче наш...»* https://azbyka.ru/otechnik/Aleksandr_Shmeman/propovedi-i-besedy/1 [27.03.2019].
- Zajęc E., Ojcze nasz. Modlitwa Pańska (2010). *Encyklopedia Katolicka* (t. 14, s. 449-450). Lublin: KUL.
- Γρηγορίου Νύσσης, *Εἰς τὴν προσευχὴν*, PG 44, 1119-1194.
- Γρηγορίου Παλαμά, *Περὶ προσευχῆς καὶ καθαρότητος τῆς καρδίας κεφάλαια Γ'*, PG 150, 1117-1121.
- Δαμιανός Π. (2019), *Η σημασία και τα είδη της προσευχής*, <https://www.vimaorthodoxias.gr/prosefxi/h-simasia-kai-ta-edi-prosefxis/> [27.02.2019].

- Διδαχή των Δώδεκα Αποστόλων (1993). *Έλληνες Πατέρες της Εκκλησίας. Αποστολικοί Πατέρες*, τ. 1, Θεσσαλονίκη: Γρηγόριος ο Παλαμάς, s. 10-31.
- Ευθυμίου Ζυγαβηνού, *Το κατά Ματθαίον Ευαγγέλιον*, PG 129, 233-241.
- Θεοδωρήτου Κύρου, *Αιρετικής κακομυθίας επιτομή. (ΚΗ') Περί μετανοίας*, PG 83, 545-553.
- Θεοφιλάκτου Βουλγαρίας, *Ερμηνεία εις το κατά Ματθαίον τον Ευαγγέλιον*, PG 123, 204-205.
- Ιωάννου Χρυσοστόμου, *Εις τους Ανδριάντας. Ομιλία ΙΘ'*, PG 49, 197-211.
- Ιωάννου Χρυσοστόμου, *Περί του κατά Θεόν πολιτεύεσθε*, PG 51, 41-47.
- Ιωάννου Χρυσοστόμου, *Υπόμνημα εις τον άγιον Ματθαίον τον Ευαγγελιστή. Ομιλία ΙΘ'*, PG 57, 273-282.
- Κυρίλλου Ιεροσολύμων, *Κατήχησις Μυσταγωγική Ε'*, PG 33, 1117-1124.
- Μαξίμου Ομολογητού, *Εις την προσευχήν του Πάτερ Ημών*, PG 90, 871-909.
- Μαξίμου του Ομολογητού (1995). *Ερμηνεία σύνδομος εις την προσευχήν του «Πάτερ Ημών», προς ένα φιλόχριστον. Φιλοκαλία των Ιερών Νηπτικών*. Θεσσαλονίκη: Το Περιβόλι της Παναγίας, s. 233-237.
- Μάρκου Εφέσου, *Εξήγησις της Εκκλησιαστικής Ακολουθίας*. PG 160, 1164-1193.
- Παπακόστα Σεραφείμ, αρχιμ. (1948), *Η επί Όρους Ομιλία του Κυρίου. Ο Ηθικός Νόμος του Ευαγγελίου*, wyd. Αθήνα: Αδελφότης Θεολόγων η ΖΩΗ.
- «Πάτερ ημών...» (1968). *Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαίδεια*, τ. 10, Αθήναι, s. 123.
- Σιώτης Μ.Α. (1973), *Η ερμηνεία της επί του όρους ομιλίας εις την εκκλησίαν των εννά πρώτων αιώνων*, Αθήνα.
- Φαραζούλη Διονυσίου, αρχιμ. (2008), *Ερμηνεία της Κυριακής Προσευχής*, Αθήνα: Αδελφότης Θεολόγων η ΖΩΗ.
- Φουντούλης Ι.Μ. (1997), *Λογική λατρεία*, Αθήνα: Αποστολική Διακονία.
- Φουντούλης Ι.Μ. (2007), *Οι Ακολουθίες των Ωρων και τα Τυπικά. Τελετουργικά θέματα*, τ. Γ', Αθήνα: Αποστολική Διακονία, s. 175-193.
- Φουντούλης Ι.Μ. (1994), *Θεία Λειτουργία των «Αποστολικών Διαταγών». Κείμενα Λειτουργικής. Θεία Λειτουργία*, τεύχ. Γ', Θεσσαλονίκη, s. 297-354.
- Φουντούλης Ι.Μ. (2006), *Απαντήσεις εις λειτουργικάς απορίας*, τ. Δ', Αθήνα: Αποστολική Διακονία.
- Φουντούλης Ι.Μ. (2003), *Απαντήσεις εις λειτουργικάς απορίας*, τ. Ε', Αθήνα: Αποστολική Διακονία.
- Ωριγένους, *Περί Ευχής*, PG 11, 416-562.

Rozmiar artykułu: 0,8 arkusza wydawniczego

ΕΛΠΙΣ

CZASOPISMO TEOLOGICZNE
KATEDRY TEOLOGII PRAWOSŁAWNEJ
UNIwersYTETU W BIAŁYMSTOKU

ADRES REDAKCJI

ul. Ludwika Zamenhofa 15, 15-435 Białystok, Polska
tel. 85 745-77-80, e-mail: elpis@uwb.edu.pl
www.elpis.uwb.edu.pl